

УДК 340.12.

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.59>**Олеся Ремізова,***аспірантка кафедри права та держави**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СУТНІСТЬ ТА СПОСОБИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА

Стаття присвячена аналізу проблеми інтерпретації права як спеціального методу правової герменевтики, а також виділенню окремих способів здійснення правотлумачної діяльності. Процес дослідження генезису, еволюції правової герменевтики як науки та її теоретичних складників актуалізує широке коло філософських, гносеологічних та методологічних проблем. Потужний внесок у розроблення цієї теоретичної проблематики було здійснено в рамках сучасної філософії права. У тому числі досліджено проблемні питання в правоінтерпретаційній діяльності, що охоплює розумову, вольову, пізнавальну та творчу діяльність практично всього суспільства на різних його рівнях (легальному, доктринальному, професійному, буденному тощо). Використання правової герменевтики як методології дає змогу якісно тлумачити зміст правових норм та забезпечувати їх реалізацію.

Разом із тим правоінтерпретаційна діяльність виступає одним із найважливіших напрямів удосконалення правового змісту законодавства у державі, сприяє розвитку нормативних актів, допомагає виявляти колізії та суперечності у текстах правових актів, а також їх усувати. Правова герменевтика постає не тільки як мистецтво тлумачення та інтерпретації, але й із погляду традиції римських юристів як метод і на базі філософії як некласичний напрям зі специфікою, традицією, ознаками. Як бачимо, правова герменевтика сформувалась як методологічний інструментарій, за допомогою якого ми не тільки розуміємо, інтерпретуємо та тлумачимо тексти, але й пізнаємо автор тексту – суспільство та законодавця.

Визначення методологічного базису герменевтичного підходу становить ключову роль у дослідженні юридичних текстів. Герменевтичні підходи дають змогу якісно тлумачити зміст правових текстів (зокрема, нормативних актів), завдяки чому стає можливим належним чином розуміти волю законодавця, а також надалі розв'язувати юридичні казуси. Адже правові тексти видаються з певною метою для регулювання суспільних відносин і в результаті тлумачення правових норм приймаються рішення інтерпретатором. Саме тому важливо дослідити інтерпретаційні процеси, які є частиною методології в теорії юридичної науки, для вдосконалення й розвитку юридичної практики.

Ключові слова: інтерпретація, тлумачення, спосіб тлумачення, правова герменевтика, правоінтерпретаційна діяльність.

Постановка проблеми. Правоінтерпретаційна діяльність виступає одним із найважливіших напрямів удосконалення правового змісту законодавства у державі, сприяє розвитку нормативних актів, допомагає виявляти колізії та суперечності у текстах правових актів, а також їх усувати. Така діяльність охоплює розумову, вольову, пізнавальну, творчу діяльність практично всього суспільства на різних його рівнях (офіційному легальному, доктринальному, професійному, буденному тощо).

Актуальність теми зумовлюється важливістю діяльності з інтерпретації правових норм, що виступає шляхом до вдосконалення законодавства України, кращого розуміння та конкретизації положень нормативних актів у рамках правозастосовної діяльності судів, а також сприяє розвитку правової доктрини та, як наслідок, її позитивного впливу на всю сферу правотлумачної діяльності у нашій державі.

За змістом термін «інтерпретація» (лат. *interpretatio* – роз'яснення, тлумачення) наближений до терміна «тлумачення». Крім того, в деяких статтях науковці термін «інтерпретація» вживають як синонім терміна «тлумачення». Терміном «інтерпретація» (у перекладі з англ. *interpretation* – тлумачення, пояснення, інтерпретація) у герменевтиці переважно позначають усно чи письмово викладене (артикульоване) розуміння. Інколи науковцями висловлюються думки, що тлумачення норм права вживається у трьох різних значеннях – з'ясування, роз'яснення та інтерпретації. Під інтерпретацією у цьому разі розуміють з'ясування співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту [1].

Поняття «розуміння» та «інтерпретація» виступають центральними в герменевтиці.

Формування герменевтичної інтерпретації стало результатом процесів інтеграції та диференціації як сфер знань, так

і використовуваних ними методологічних інструментів, що сформувало у кінцевому підсумку відповідний інтегральний статус інтерпретаційної практики. Саме тому в сучасній науці є затребуваним метод герменевтичної інтерпретації, що породжує інтегративну науку – на стику лінгвістики, логіки, філософії, теорії та історії держави і права [2, с. 69].

Слід вказати, що у разі інтерпретації ми не просто заново відтворюємо текст, не просто змушуємо його ніби грати новими фарбами. Ми створюємо нові смисли, безумовно пов'язані з глибинними «витоками», зі смисловим корінням самого тексту (якщо ми хочемо саме зрозуміти текст), але водночас відмінні від раніше вже виявлених смислів, пов'язаних з цим текстом: аж до того, що, інтерпретуючи, ми можемо створити практично новий текст. Тому герменевтика є не тільки методом або вченням, наукою, але і проявом творчості, подією мистецтва [3, с. 70].

Як дослідницький процес інтерпретація постає складовою частиною юридичної науки і утворює певний історичний формат її концептуального і практичного існування. Визначення структурних елементів і міждисциплінарних зв'язків такого корпусу юридичних проблем і дослідних тем у загальній системі юридичної науки становить істотну частину її онтології та епістемології. Із цього, як вказує Ю.А. Веденєєв, випливають три ключові теми теорії інтерпретації права: природа юридичного тексту як універсальна форма реальності права і предмета інтерпретації права; юридична картина світу як соціокультурна підстава і середовище побутування різних дискурсивних практик інтерпретації права; предмет і система інтерпретації права як інститут соціальної і культурної комунікації та складова частина теорії та методології юридичної науки [4, с. 9].

У герменевтиці склалися дві точки зору щодо сутності інтерпретаційного процесу. Згідно з першою, інтерпретація є реконструкцією авторських смислів, їх виявлення в досліджуваному об'єкті. Тому завдання працюючого з текстом фахівця полягає в тому, щоб за допомогою доступних прийомів і методів інтерпретації тексту встановити, зафіксувати і пояснити внутрішні психологічні процеси автора тексту, виявити авторський сенс у найбільш чистому вигляді, не допускаючи будь-яких спотворень, доповнень і змін.

Представники другої точки зору переконані в тому, що інтерпретація є конструюванням власного сенсу в результаті розгортання іманентної логіки тексту, який розглядається

як відносно самостійна стосовно його творця даність. Завдяки письмовій фіксації сукупність знаків сягає семантичної автономії, тобто стає незалежною від оповідача, слухача або конкретних умов продукування. Ставши автономним об'єктом, текст розташовується саме на стику розуміння і пояснення, а не на лінії їх розмежування [5, с. 193].

О.Ф. Скакун розглядає проблему інтерпретації правових норм з точки зору двох площин: статичної та динамічної. Якщо аналіз у статичній площині спрямовано на з'ясування «волі закону» («волі історичного законодавця»), на виявлення смислу (мети) правової норми, закладеного певним органом у нормативному акті на момент його прийняття, то інтерпретація у динамічній площині розрахована на встановлення відповідності між чинними правовими нормами і суспільним життям, що змінюється. Інтерпретація у динамічній площині зорієнтована на реалізацію основної функції права – забезпечення урегульованості суспільних відносин в їх еволюції [6, с. 239].

Я.Л. Москаленко вказує, що, застосовуючи герменевтичний метод, ми можемо надати відповідну інтерпретацію права: а) право є масштабом свободи особистості в суспільстві, визначає межі цієї свободи та встановлює відповідальність за порушення доступних меж; б) право – це форма свободи в реальних суспільних відносинах; в) право виражає ідеї справедливості, є критерієм правильного розподілу матеріальних і інших благ між різними прошарками населення – пенсіонерами, які не працюють, неповнолітніми, інвалідами, багатодітними сім'ями тощо; г) право передбачає можливість вирішення спорів та конфліктів на основі справедливості та законності в судовому порядку; г) право є важливим фактором прогресу, джерелом відновлення суспільства у відповідності до ходу історичного розвитку [7, с. 49].

У літературі вживаються поняття «інтерпретація права» та «тлумачення права». Часто такі поняття вживають як синоніми, проте, на наше переконання, їх усе ж таки варто розрізняти. За своїм змістом вказані поняття є подібними, проте, як показує аналіз наукових джерел, інтерпретацію варто розглядати як ширше поняття від тлумачення. В основі обох явищ – процес пояснення, розуміння юридичних текстів як таких. Однак якщо тлумачення права переважно ґрунтується та не виходить за межі юридичного тексту, то вже інтерпретація не обмежується самим текстом, але як глибока мисленева діяльність «іде» далі, намагаючись зрозуміти також «волю» правотворця,

навіть певним чином «стати» на його місце, заглибитись у його позицію. Тобто інтерпретація, як видається, глибше та ширше використовує мисленнєвий апарат для пізнання права.

Окрім цього, тлумачення права виступає свого роду емпіричним (практичним) рівнем інтерпретації права.

Інтерпретація здебільшого полягає в обґрунтуванні підсумкової правової позиції, її доведенні. Розкриття смислу правоположень може відбуватися через аналіз правил мови, якою вони сформульовані, через аналіз системних зв'язків, що пов'язують норми між собою, через дослідження закономірностей їх функціонування та їх історичного походження. Наведені форми розкриття смислу норм відповідають певним способам тлумачення: мовному, системному, телеологічному, історичному та іншим. Їх розрізнення має лише теоретичне значення, оскільки на практиці вони застосовуються нерозривно [8, с. 42].

Способи тлумачення норм права виступають невід'ємним атрибутом самого процесу правотлумачної діяльності. Вони виражають певні усталені підходи, застосування окремих прийомів та правил у разі здійснення тлумачення. Кожен зі способів тлумачення передбачає окремий набір прийомів, що використовуються суб'єктом.

О. Ф. Скакун вважає, що методи або способи тлумачення – це сукупність певних однорідних прийомів аналізу правових норм, а також правил тлумачення, що використовуються для розкриття їх змісту (значення) з метою належної практичної реалізації [9, с. 463].

М. В. Котенко визначає характерні ознаки способів тлумачення норм права:

1) включають у себе прийоми, засоби та правила здійснення тлумачення правових норм;

2) надають змогу комплексно з'ясувати зміст правової норми;

3) сприяють реалізації права шляхом визначення справжнього змісту правової норми та доведення її змісту до відома суб'єктів права та суб'єктів правозастосування;

4) забезпечують всебічність та комплексність здійснення тлумачення норм права;

5) реалізуються в діяльності суб'єктів тлумачення права, змістом чого є внутрішній розумовий процес щодо встановлення смислу правової норми у свідомості суб'єкта тлумачення норми права;

6) визначають офіційний або неофіційний характер тлумачення правових норм;

7) зумовлені змістом правової норми та професійним рівнем суб'єктів тлумачення норми права;

8) забезпечують результативність тлумачення правових норм загалом, що полягає у наданні обґрунтованої відповіді щодо змісту волі правотворця, яка закріплена у правовій нормі;

9) застосування способів тлумачення правових норм відображається у змісті акту тлумачення норм права, що має індивідуально визначений характер [10, с. 63].

У літературі виділяють такі основні способи тлумачення норм права: філологічний, логічний, системний, історичний, телеологічний, функціональний [11, с. 122].

Філологічне (граматичне, текстове, мовне) тлумачення – це з'ясування змісту норми права через граматичний аналіз її словесного формулювання з використанням законів філології; ґрунтується на даних граматики, лексики і припускає аналіз слів, пропозицій, словесних формулювань юридичних норм. Насамперед встановлюють значення кожного слова і виразу, вжитих у нормативному розпорядженні. Потім переходять до аналізу граматичної форми іменників і прикметників, способів дієслів, виду дієприкметників тощо. Далі усвідомлюють граматичну структуру пропозицій. Окремі слова і вирази, розділові знаки неприпустимо трактувати як зайві. У результаті граматичного тлумачення виявляється буквальний зміст норми права, на підставі якого далеко не завжди можна зробити достовірний висновок [12, с. 111].

О. Ф. Черданцев визначає певні правила здійснення філологічного тлумачення норм права:

1. Словам і виразам слід надавати того значення, яке вони мають у літературній мові. Надання словам іншого значення, що відрізняється від загальнонавживаного, має бути обґрунтоване, доведене за допомогою інших способів тлумачення або впливати з легальних дефініцій.

2. Якщо законодавець за допомогою легальної дефініції або в інший спосіб визначив термін, то саме у цьому значенні його слід застосовувати.

3. Значення терміна, встановлене законодавцем для такої галузі права, не можна поширювати без достатніх підстав на інші галузі.

4. Якщо в законі не дається визначення терміна, то йому слід надавати смисл, в якому він застосовується в юридичній науці та практиці.

5. Неприпустимо ідентичним формулюванням одного й того ж закону надавати різного значення, якщо це не впливає із самого закону.

6. Є неприпустимим таке тлумачення, за якого окремі слова закону трактувалися б як зайві [13, с. 128].

За філологічного тлумачення аналізують слова (терміни), за законодавчого тлумачення аналізують не слова, а поняття, які вони позначають; з'ясовуються значення правової норми на базі юридичної науки, які можуть міститися в самому тексті закону у вигляді дефініцій цих понять, а також у роз'ясненнях судових інстанцій та наукових коментарях. Оскільки у разі законодавчого тлумачення використовують спеціальні юридичні знання, воно посідає головне місце серед інших способів тлумачення норм права [11, с. 123].

Логічне тлумачення – це з'ясування змісту норми права через використання законів і правил формальної логіки; дає змогу розкрити зміст юридичних норм, який іноді не збігається з буквальним значенням через невдалий вибір законодавцем словесних форм. У разі логічного тлумачення аналізуються не слова і вислови, а поняття, які вони відображають. За допомогою логічних операцій, які включають аналіз і синтез, побудову силогізму (логічного умовиводу, який складається з двох посилок і висновку) і т. п., з нормативних розпоряджень, «розкиданих» по тексті законодавчого акта, формулюється норма права, що тлумачиться.

У разі логічного способу тлумачення правових норм застосовуються такі прийоми: а) логічне перетворення; б) логічний аналіз понять; в) висновок за ступенем (afortiozi); г) висновки за аналогією; г) висновки від протилежного (argumentum a contrario); д) доведення до абсурду (redicto ad absurdum) тощо. Логічний аналіз понять є однією з найбільш поширених і складних операцій у тлумаченні [14, с. 54].

Що стосується системного способу тлумачення, то щодо нього застосовують декілька напрямів розуміння:

– вузьке розуміння, відповідно до якого системний спосіб тлумачення норм права визначається як особливий метод з'ясування змісту норми права, що є елементом системи права, який застосовується шляхом зіставлення (порівняння) двох або більше юридичних норм та дає змогу розкрити сенс норми, що тлумачиться;

– традиційне розуміння, згідно з яким системний спосіб тлумачення норм права являє собою сукупність прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, для з'ясування системного характеру волі правотворця, що виражена у змісті правових приписів, на підставі розуміння системних зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими нормами, особливо з тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини, її місця в системі права;

– широке розуміння, що ототожнює системний спосіб тлумачення правових норм з системним тлумаченням права як виду тлумачення правових норм, котрий включає в себе відповідну технологію здійснення тлумачення правових норм, беручи за основу системний характер права як такого [15, с. 68].

Під системним способом тлумачення правових норм О. Ф. Скакун розуміє визначення смислу норми права шляхом встановлення її системних зв'язків з іншими нормами. Дослідниця також визначила й особливості системного тлумачення норм права, до яких вона відносить такі:

– порівнюється норма права, яка тлумачиться, з іншими нормами, з'ясовується її місце в конкретному нормативному акті, інституті, галузі законодавства, в усій правовій системі;

– виявляються системні юридичні зв'язки з іншими нормами, що дає змогу точно визначити її значення, сферу дії, смисл та уникнути помилок у разі її застосування, коли в одних випадках близькі норми можуть уточнювати або доповнювати зміст норми, яка досліджується, а в інших – містити необхідні винятки;

– необхідність системного тлумачення передбачена законодавством, особливо для бланкетних та відсилочних норм, які побудовані таким чином, що можуть розглядатися лише в єдності з нормами, до яких відсилає сама правова норма [9, с. 464].

Ще один спосіб тлумачення, який застосовується рідше, – історичний, або історико-політичний. Він покликаний виявляти конкретно-історичні умови прийняття нормативно-правового акта або умови його застосування. Так, у своїй інтерпретаційній діяльності Конституційний Суд України спирається на знання конкретно-історичних умов і обставин прийняття Конституції, запропонованих у ході конституційного процесу варіантів нормативного закріплення тих чи інших блоків суспільних відносин. Процес пізнання виходить за межі чинної Конституції і потребує використання інших, нерідко ненормативних джерел. У цьому проявляється одна з особливостей цього методу тлумачення конституційних норм. Знання історії прийняття Конституції дає можливість доповнити і розширити відомості про зміст і спрямованість волі законодавця під час її прийняття, встановити, чому ті чи інші конституційні норми прийняті в тій чи іншій редакції. Істотне значення має аналіз різних проектів Конституції України [14, с. 56].

Функціональний спосіб тлумачення неможливий без знання чинників та умов,

у яких функціонує та застосовується правова норма, тому тут є обґрунтованим звернення до політичних оцінок та аргументів, правосвідомості та моралі тощо. Значення цього способу тлумачення підвищується у разі додержання динамічного підходу до тлумачення конституційних норм [16, с. 97].

Під час застосування телеологічного способу тлумачення інтерпретатор намагається з'ясувати, яка мета переслідувалася правотворцем під час прийняття відповідної норми. Такий спосіб полягає в аналізі змісту правової норми шляхом виявлення її розкриття її цілей, співвідношення з нею граматичної і логічної сутності формулювань законодавця, що міститься у тексті нормативно-правових приписів. Як більш раціональний спосіб регулювання суспільних відносин норма права завжди потребує осмислення її змісту з боку різних осіб, зміст, це не тільки її внутрішній логічний зміст (поняття, явища, що досягаються розумом), а й розумна підстава регулювання суспільних відносин [12, с. 113].

Під час тлумачення Конституційним Судом норм Конституції і законів України орган конституційної юрисдикції, безумовно, звертається до телеологічного способу тлумачення, оскільки намагається в такий спосіб з'ясувати, яку ставив перед собою мету парламент України, приймаючи відповідний закон. Цей спосіб тлумачення спрямований на з'ясування мети видання закону. Причому у разі розробки законопроекту тут ставляться не тільки тактичні, а й стратегічні завдання унормування відповідного блоку суспільних відносин, не тільки тимчасові, а й перспективні цілі і завдання. Все це необхідно враховувати для того, щоб у процесі офіційного тлумачення не спотворити волю законодавця.

Висновок

Таким чином, інтерпретаційна діяльність постає як складний мисленнєвий процес, спрямований на максимально можливе точне розуміння юридичних текстів з метою забезпечити правильне й однакове тлумачення правових норм. Інтерпретаційна діяльність має творчий характер і спрямована не просто на розуміння та пояснення правових норм, але й визначення «волі» правотворця та його мотивів. Своєю глибиною та широтою охоплення інтерпретаційна діяльність відрізняється від правотлумачної діяльності. Автором були коротко проаналізовані основні способи тлумачення права, які у своїй сукупності мають втілити мету правоінтерпретаційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Коханок Т.С. Зміст поняття «тлумачення» у співвідношенні з іншими подібними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2008. Вип. 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvlduvs/2008_2/08ktsipp.pdf.
2. Карвацька С.Б. Формування герменевтичної інтерпретації: історико-правові та лінгвістичні питання. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 50. С. 66–72.
3. Варьгин Д.В. Проблема понимания в современной герменевтике. *Российский гуманитарный журнал*. 2012. Т. 1. № 1. С. 67–72.
4. Веденеев Ю.А. Интерпретации права как культурно-исторический феномен. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. № 3. С. 5–15.
5. Боруленков Ю.П. Методологический статус герменевтики в юридическом познании. *Юридическая наука: история и современность*. 2015. № 7. С. 189–199.
6. Скакун О.Ф. Метод интерпретации правовых идей и правовых норм: общее и особенное. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 235–243.
7. Москаленко Я.Л. Герменевтика та праворозуміння (до питання про підходи до вивчення проблеми). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 45–51.
8. Єзеров А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 38–46.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
10. Котенко М.В. Спосіб тлумачення правових норм як юридична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2013. Вип. 21. Ч. 2. С. 62–64.
11. Василькова Л.М. Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 120–124.
12. Молибога М.П. Функції та методи тлумачення права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 11. С. 109–114.
13. Черданцев А.Ф. Толкование права и договоров. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 381 с.
14. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2. С. 51–59.
15. Котенко М.В. Системний спосіб тлумачення правових норм: поняття, ознаки та місце в системі правоінтерпретаційної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 66–69.
16. Єзеров А. Тлумачення Конституції України: способи, межі, зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 95–99.

The article analyzes the problem of interpreting law as a special method of legal hermeneutics, as well as highlighting various opportunities working in the legal field. The process of researching the genesis, evolution of legal hermeneutics as a science and its theoretical components actualizes a wide range of philosophical, epistemological and methodological problems. A powerful contribution to the theoretical development of this theory was almost in modern philosophy of rights.

At the same time, interpretative activity is one of the most important directions of improving the legal content of the legislation in the country, facilitates the development of normative acts, helps to identify conflicts and contradictions in the texts of legal acts, as well as to eliminate them.

Legal hermeneutics appears not only as an art of interpretation and interpretation, but also, from the point of view of the tradition of Roman lawyers, as a method and on the basis of philosophy, as a non-classical direction with specificity, tradition, features. As we can see, legal hermeneutics has emerged as a methodological tool through which we not only understand, interpret and interpret texts, but also know the author of the text – society and the legislator.

Determining the methodological basis of the hermeneutical approach is crucial in the study of legal texts. The hermeneutical approaches make it possible to interpret qualitatively the content of legal texts (in particular, regulations), which makes it possible to properly understand the will of the legislator and also to solve legal cases in the future. After all, legal texts are issued for a specific purpose to regulate public relations and as a result of interpretation of legal norms decisions are made by the interpreter. That is why it is important to explore the interpretive processes that are part of the methodology in the theory of legal science to improve and develop legal practice.

Key words: interpretation, way of interpretation, method of interpretation, legal hermeneutics, legal interpretation activities.